

31. Хавкина А. Б. Руководство для народных библиотек / А. Б. Хавкина. — М. : Изд. т-ва И. Д. Сытина, 1910. — 130 с.
32. Хавкина А. Б. Руководство для небольших библиотек / А. Б. Хавкина. — М. : Изд. т-ва И. Д. Сытина, 1911. — 132 с.

Надійшла до редакції 22.09.2011 р.

УДК 025.3.001“19”(477.54)(09)

В. В. СЕДИХ

ВНЕСОК ВИКЛАДАЧІВ ХДАК У РОЗВИТОК БІБЛІОТЕЧНОГО КАТАЛОГОЗНАВСТВА

Уперше розглянуто внесок викладачів кафедри документознавства та книгознавства в розвиток бібліотечного каталогознавства України, розкрито каталогознавчий компонент у спадщині харківської бібліотечної наукової школи.

Ключові слова: бібліотечне каталогознавство, Харків, харківська бібліотечна наукова школа, Харківська державна академія культури, ББК, бібліотечні каталоги, навчальна література, бібліотечна каталогізація, педагози.

Впервые рассматривается вклад преподавателей кафедры документоведения и книговедения в развитие библиотечного каталоговедения Украины, раскрывается каталоговедческий компонент в наследии харьковской научной библиотечной школы.

Ключевые слова: библиотечное каталоговедение, Харьков, харьковская научная библиотечная школа, Харьковская государственная академия культуры, ББК, библиотечные каталоги, учебная литература, библиотечная каталогизация, педагоги.

The contribution of the teachers of the department of document management and book studies to the development of library catalogue studies of Ukraine is examined for the first time. The catalogue studies component in the heritage of Kharkiv scientific library school is revealed.

Key words: library catalogue studies, Kharkiv, Kharkiv library scientific school, Kharkiv State Academy of Culture, Library Bibliographic Classification, library catalogues, educational literature, library catalogization, teachers.

Про харківську бібліотечну школу за роки незалежності України вже написано чимало, проте для її дослідників ще залишаються «білі плями». Серед них — розвиток каталогознавчої думки її представниками.

Цікаво, що харківська школа, вважаємо, зароджувалась на початку ХІХ ст. саме на ґрунті проблем бібліотечної каталогізації. Професор і ректор Харківського імператорського університету В. Я. Джуньковський уперше на українських землях склав друкований систематичний каталог її бібліотеки (Х., 1824), який містив усі інновації того часу [4]. Не байдужими

до проблем каталогізації були Д. І. Багалій, М. Ф. Сумцов, К. І. Рубинський, Л. Б. Хавкіна, Б. О. Борович. Природно дізнатись, а чи мали надбання з каталогізації представники інших поколінь школи, зокрема ті, що гуртувалися навколо першого в Україні внз (заснований у 1929 р.).

Загальновідомо, що в підготовці бібліотекарів-бібліографів особливе місце належить курсу «Бібліотечні каталоги», оскільки ці пошукові системи забезпечують усі функції книгозбірні. Отже, слід очікувати активності, передусім, від викладачів-каталогознавців та їхніх близьких колег — бібліографознавців, які часто-густо досліджують спільні проблеми. Дійсно, у фахових періодичних виданнях минулого століття розсіяні їх статті, замітки, окремі видання, які торкаються проблем каталогізації. Так, відомий бібліографознавець І. І. Корнейчик у монографії «Історія української бібліографії» вводить до наукового обігу цікавий матеріал з історії бібліотечних каталогів [14].

Але навіть для бібліографознавців проблеми каталогізації не є пріоритетними, а радше суміжними, випадковими. Отже, вся увага має зосереджуватися на дослідженнях предметників-каталогознавців. Це визначило мету статті.

Справжніх успіхів досягли каталогознавці ХДАК тільки в другій половині ХХ ст., коли набули реальних можливостей досліджувати процеси каталогізації в бібліотеках різних типів і видів, їх впливи на функції бібліотек тощо. Цьому сприяли такі умови: викладацький склад поповнився високопрофесійні кадри: Д. А. Кумок, Л. І. Котенко, Т. Ф. Марченко, які працювали разом з педагогами старшого покоління: А. А. Ашукіним, О. А. Майбородою, Р. Б. Гуревича тощо; кожний викладач мав за обов'язок вести науково-дослідницьку роботу, використовуючи зручні для себе ті чи інші форми підготовки наукових кадрів (очну чи заочну аспірантуру, творчі відпустки та ін.); у разі успішного захисту дисертації кожний викладач одержував високу доплату до зарплати, інші вигоди. Статус педагога-науковця на той час був дуже престижним. Слід згадати, що тільки одна третина викладачів мала наукові ступені та звання. Природно, що це були серйозні стимули для науковців-початківців.

Бібліографічний аналіз публікацій викладачів-каталогознавців чітко відображає напрями, в яких вони працювали: складання бібліографічного опису, систематизація і предметизація документів, організація окремих бібліотечних каталогів та їх системи, централізована каталогізація, методика викладання каталогізаційних дисциплін, історія каталогізації. Кожна наукова публікація, як спроба вирішити певну суттєву проблему, надавала можливість визначитися із майбутньою проблематикою для дисертаційного дослідження, ствердитись як науковцеві, відкрити для себе нові аспекти наукової діяльності, власні захоплення, зацікавлення, пріоритети.

Саме такий шлях в науку, передусім, пройшли представники післявоєнної генерації вчених (Д. А. Кумок та Л. І. Котенко), генерації 1960–1970-х рр. (Т. Ф. Марченко та Е. Т. Карачинська), 1970-1980-х рр. (В. К. Удалова, Г. П. Терентьева, В. В. Сєдих, В. О. Погорелова).

Дора Анатоліївна Кумок (1923–?), фронтовичка, випускниця ХДБІ 1948 р., викладач цього внз з 1948 по 1986 рр., досліджувала, переважно,

каталоги і картотеки бібліотек для дітей. Слід зауважити, що навіть на початку 1960-х рр. ніхто науково не обґрунтував їх перелік, особливості організації окремих із них, формування взаємозв'язків між ними, можливі впливи на особистість читачів-дітей. Для цього необхідно було скористатись досягненнями вікової психології та педагогіки. Значним особистим внеском Д. А. Кумок стала рекомендація ввести до системи каталогів дитячих книгозбірень систематичний каталог для дітей середнього віку, обґрунтування місця алфавітного каталогу, особливостей організації системи каталогів і картотек. Закономірним результатом її наукових пошуків став успішний захист кандидатської дисертації — узагалі першої з бібліотечної каталогізації серед харківських науковців (1971 р.).

Леонід Іванович Котенко (1923–1978), також фронтовик, працював в інституті з 1952 по 1978 рр. Його вважали одним із найкращих знавців бібліографічного опису документів.

Як відомо, у 1950-ті рр. Міжвідомча каталогізаційна комісія при Державній бібліотеці СРСР ім. В. І. Леніна видала для бібліотек різних типів і видів інструкції з бібліографічного опису різних видів документів під загальною назвою «Єдині правила опису творів друку для бібліотечних каталогів». Але вони не містили специфічних правил опису видань, опублікованих мовами народів СРСР. На той час в Україні ще не було Міжвідомчої каталогізаційної комісії, як координуючого центру з питань опису, що заважало його уніфікації. Тому Л. І. Котенко та головний бібліограф Книжкової палати УРСР В. В. Топілко видали «Короткі правила опису книг» (Х., 1962) як загальноукраїнську інструкцію, якою користувалися всі українські бібліотеки протягом десятиліття, допоки в 1972 р. вийшли друком «Єдині правила опису творів друку і організації алфавітного каталогу для невеликих бібліотек» [7]. Л. І. Котенко як один із членів новоствореної Міжвідомчої каталогізаційної комісії доклав титанічних зусиль у процесі перекладу з російської на українську мову цього загальносоюзного видання. Це, звісно, був не простий переклад, оскільки всі приклади бібліографічного опису, організації алфавітного каталогу осноувалися на специфіці роботи українських бібліотек зокрема, веденні двомовного українсько-російського каталогу, який був поширений у переважній більшості бібліотек УРСР. До того ж, цей педагог-науковець мав честь брати участь в обговоренні першого світового (міжнародного) стандарту бібліографічного опису (МСБО). Як відомо, нині він витримав декілька редакцій, а в Україні відомий як ДСТУ: ГОСТ 7.1-2006.

Л. І. Котенко оприлюднив 13 публікацій, присвячених проблемам складання бібліографічних описів. Особливо його цікавила історія розвитку бібліографічного опису в Україні в період 1920–1930-х рр. Нагадаємо, що саме цей час залишився в історії як період українізації всіх структур духовної сфери. В бібліотечній справі, бібліографії, книгознавстві Україна йшла власним, самобутнім шляхом, що й відбилося, звісно, в каталогізуванні документів. Але Л. І. Котенко не обмежувався тільки науковими статтями. Він протягом багатьох років збирав матеріал для монографії про бібліографічний опис в Україні й незадовго до трагічної смерті підготував перший

варіант рукопису. Праця не була закінчена. Отже, й сьогодні у вітчизняному бібліотекознавстві та бібліографознавстві ця проблема залишається недослідженою.

Серед представників старшої генерації кафедри бібліотечних фондів і каталогів особне місце посідає Тамара Федорівна Марченко (1929–2001), старший викладач, чудовий педагог і вихователь, організатор заочної освіти бібліотечного факультету, співавтор майже всіх навчальних посібників, опублікованих до початку 1980-х рр. Цікаво, що першими з них були посібники, написані спільно з А. І. Котенком. Вона загалом опублікувала 15 праць з бібліотечної каталогізації. Науковий доробок Тамари Федорівни міг бути значно вагомішим, але, займаючись адміністративною діяльністю, формуючи заочну освіту в складі ХДАК, їй не вистачало ні сил, ні часу для наукової творчості, до якої вона мала надзвичайні хист і бажання.

Ельвіра Тихонівна Карачинська, викладач кафедри з 1966–1997, широкій громадськості більше відома як автор популярних підручників, яскравий педагог-методист. Крім того, виявила себе дослідником процесів бібліотечної каталогізації. Спочатку вивчала в теоретико-історичному аспекті розвиток і сучасний стан централізованої каталогізації в Україні. Це проблема інтегрована, складна й надзвичайно актуальна у ХХ ст. Потім зацікавилась розвитком бібліографічного опису в Україні, продовжуючи дослідження А. І. Котенка. Вільно володіючи будь-якими технологіями каталогізації та маючи природний хист до викладацької діяльності, Ельвіра Тихонівна почала цікавитися проблемами викладання бібліотечної каталогізації в умовах інтеграції спеціальних дисциплін. До цієї проблеми долучилися інші педагоги кафедри, що набуває фундаментальної міжкафедральної, реалізація якої дозволило внести принципіві зміни до навчального плану бібліотечного факультету, зокрема ввести дві нові дисципліни «Аналітико-синтетична обробка документів», «Бібліотечні ППС», деякі курси спеціалізації.

Серйозний внесок у розвиток каталогознавства зробила Валерія Костянтинівна Удалова, яка передусім знайома фаховій громадськості як автор 8 популярних підручників і посібників. Вона почала працювати на кафедрі з 1970 р. і відразу виявила себе надзвичайно здібним педагогом-дослідником. Майже три десятиліття В. К. Удалова успішно вивчала бібліотечно-бібліографічні класифікації, зокрема вітчизняну систему ББК та проблеми адаптації її в Україні. Цій проблемі присвячено 12 публікацій, дисертаційне дослідження «Відображення національного аспекту соціального життя в бібліотечно-бібліографічній класифікації». Її рекомендації щодо систематизації літератури з української історії, соціології, політики, економіки тощо використовуються в сучасній практиці, а також під час упровадження ББК в Україні (період 1970–1980-х рр.); набули втілення в навчальних виданнях [28–31]. Ось що запропонувала В. К. Удалова для відображення в систематичних каталогах літератури з історії України в умовах існування СРСР відділ історії УРСР має бути значно повнішим, порівняно з провідними бібліотеками України, спираючись на загальносоюзні видання таблиць ББК, де національна історія відбивалась у певних періодах історії СРСР,

дрібнішим, значно деталізованішим завдяки використанню типових ділень; літературу про скасовані адміністративно-територіальні одиниці слід збирати під найменуванням сучасних областей. Така побудова створює зручні умови для пошуку документів, які сконцентровані в одному комплексі систематичного каталогу «ТЗ(2Ук)».

Продовжуючи досліджувати національні аспекти в житті соціуму, Валерія Костянтинівна змогла узагальнити отримані результати у вигляді принципів відображення національних відносин у ББК. Звісно, що вони ґрунтуються тільки на діалектико-матеріалістичних засадах, але частина з них не втратила своєї актуальності, оскільки залишилась навіть у новій редакції ББК, наприклад, відтворення в побудові системи певної рівності держав і народів.

Як і Е. Т. Карачинську, В. К. Удалову цікавила проблема викладання навчальної дисципліни «Бібліотечні каталоги», зокрема розділи, присвячені вивченню систематизації документів. Цікаво, що в 1970–1980-ті рр. студентські групи ділились навпіл, тому викладач мав можливість щоразу опитувати всіх студентів і стежити за роботою кожного, надаючи необхідну допомогу. Але незважаючи на зовні сприятливі умови, на лабораторні заняття, як завжди, відводилось обмаль часу, тому В. К. Удалова наполягала на інтенсифікації навчального процесу завдяки активізації самостійної роботи студентів над курсом: проблемне навчання на лекціях, семінарських, лабораторних заняттях; нетрадиційні завдання, які використовувалися в процесі опитування студентів; перевірка контрольних робіт за допомогою технічних засобів. Отже, новітня Болонська система, запозичена в Західній Європі, не є несподіваним винаходом для вітчизняних викладачів: її елементи українські педагоги використовували ще в останній чверті ХХ ст.

Віктор Васильович Сєдих працює в академії з 1974 р. Його наукові праці з каталогознавства присвячені, головним чином, системі каталогів і картотек бібліотеки, окремим каталогам. Так, він уперше дослідив систему каталогів як системний об'єкт, використовуючи для цього надбання системності, подібний підхід був визнаний як необхідний і доцільний російськими вченими Ю. М. Столяровим, В. М. Барановим, Г. І. Чижковою, набув підтримки в Україні. З його результатами можна наочно ознайомитися у відповідному розділі навчального посібника «Бібліотечні каталоги як ІПС» (Х., 2003) [22].

В. В. Сєдих завжди цікавила історія бібліотечної каталогізації, особливо в Україні. Цей напрям його досліджень зафіксований у численних публікаціях. Усього з історії бібліотечної каталогізації він опублікував 15 праць, не рахуючи невеликих форм. Кандидатську дисертацію захистив у 1987 р. [24].

Проблемами каталогознавства займалася Галина Петрівна Терентьєва. Вона працює в ХДАК з 1976 р. Зокрема, її наукові інтереси спрямовані на відносно новий, оригінальний об'єкт вітчизняної бібліотечної справи — систему каталогів і картотек обласних юнацьких бібліотек, яку почали створювати в масштабах СРСР у 1970-ті рр. Ці книгозбірні, крім завдань освіти, самоосвіти та просвітництва, ставили завдання профорієнтації активної

групи молоді віком від 14 до 20 років. Ці завдання відбилися на всіх напрямках їх бібліотечної роботи, зокрема на процесах каталогізації фондів. Отже, необхідно було обґрунтувати систему каталогів юнацьких бібліотек. Г. П. Терентьєва ретельно досліджувала цей об'єкт. У результаті після декількох вагомих публікацій вона успішно захистила кандидатську дисертацію «Уніфікація системи каталогів обласних юнацьких бібліотек» [27].

Цікаво відзначити, що це було третє дисертаційне дослідження, присвячене системі каталогів і картотек книгозбірень, здійснене харківськими дослідниками. Причому, готовилось ще одне, спрямоване на дослідження системи каталогів бібліотек вищих навчальних закладів, яке було не завершено з об'єктивних причин. На кафедрі сформувалась група каталогознавців-системників. Такого не було ніде! Вони виявились останніми серед різних генерацій учених, які оптимізували систему каталогів і картотек у традиційній, ручній формі.

Внесок харківських дослідників не може обмежуватися тільки їхніми науковими працями. Він відбитий у навчально-методичній документації, різноманітних навчальних виданнях, мета яких — озброїти студентів новими знаннями і технологіями, сприяти підвищенню рівня викладання навчальних дисциплін з каталогізації. Загальновідомо, що, наприклад, навчальні видання для вчн можуть містити ексклюзивні матеріали, які раніше ніде не публікувалися. Недарма, існує офіційна практика присудження наукових звань за підручники. Отже, і в них відбиваються наукові надбання.

Ця форма наукової комунікації виявилась для викладачів кафедри не менш ефективною, насиченою. По-перше, в радянські часи існування навчального закладу вони брали участь в обговоренні навчальних планів бібліотечного факультету, типових програм зі спеціальних дисциплін, які розроблялися і затверджувалися в центральних профільних вчн СРСР. До їхніх зауважень столичні колеги уважно дослухались. А щодо робочих програм зі спеціальних дисциплін, то вони були по-справжньому оригінальними, містили специфіку каталогізаційних явищ на українському ґрунті або відбили власне бачення певної нагальної проблеми. Так, у жодному на той час навчальному закладі в курсі «Бібліотечні каталоги» не передбачалося такої кількості годин на предметизацію документів як у Харкові. Справа в тому, що Харків упродовж тривалого часу зберігав за собою статус республіканського науково-методичного центру з предметизації та організації предметного каталогу.

По-друге, на зламі 1950–1960-х рр. ХХ ст. починали регулярно друкувати навчальні видання, спочатку як методичні вказівки, лекції для студентів-заочників. Вони відбивали тематику, яка не набула відповідного висвітлення в московських підручниках. Одним із перших авторів цих видань був завідувач кафедри організації бібліотечних фондів і каталогів А. А. Ашукін, випускник Харківського університету 1917 р., відомий теоретик і практик [2]. З того часу вони публікувались за необхідністю до 1990-х рр. [1–10, 11, 12, 13, 15 тощо].

З 1970-х рр. науково-педагогічний потенціал кафедри настільки зміцнівся (неабияка заслуга її легендарного завідувача Е. П. Тамма), що це

дозволило започаткувати систему власних навчальних посібників, в яких віддзеркалювалась сучасна на той час, вітчизняна й зарубіжна каталогознавча думка і практика. Якби не було вітчизняних наукових праць, дисертацій тощо, то цих неповторних видань було б достатньо, щоб стверджувати про існування потужної харківської каталогознавчої школи ХХ ст.

Дійсно, станом на 01.01.2011 р. співробітники кафедри підготували 12 навчальних посібників з бібліотечної каталогізації, які доповнювали централізовано видані підручники, ніяк не повторюючи їх, або взагалі висвітлювали питання, які там не відбивались зовсім, наприклад, предметний каталог як система, галузева предметизація документів з урахуванням комплексної побудови ПК, наукова обробка аудіовізуальних документів, бібліотечна каталогізація в Україні та ін.

Кожний з них розробляли викладачі різних генерацій, натхненні Е. П. Таммом. Хоча він більше відомий фаховій громадськості як фондознавець, але й мав значні заслуги в каталогізації фондів. Це саме йому належала ідея сформувати систему посібників з фондів і каталогів. Крім наукового редагування, він був співавтором багатьох з них [21, 32, 12].

Т. Ф. Марченко та Л. І. Котенко уславились навчальним посібником «Бібліотечні каталоги (Опис творів друку. Алфавітний каталог)», якій мав за мету доповнити підручник «Библиотечные каталоги» темами, які в ньому майже не висвітлювалися, наприклад, про методику бібліографічного опису окремих нетрадиційних видів документів, особливостями організації українсько-російського алфавітного каталогу [15].

Вагомим внеском у вітчизняне каталогознавство став навчальний посібник «Класифікація творів друку», присвячений проблемам систематизації документів та організації систематичного каталогу (СК), мета якого відобразити матеріали, які не набули адекватного висвітлення в московському виданні [12].

Посібник підготували найкращі викладачі-каталогознавці Е. П. Тамм, Л. І. Котенко, Д. А. Кумок, Т. Ф. Марченко і на той час ще дослідник-початківець Е. Т. Карачинська. Його особливостю було висвітлення методики організації СК у бібліотеках різних типів, видів: масових (нині — публічних), для дітей, науково-технічних. Річ у тім, що тоді на бібліотечному факультеті існували відділення наукових і масових бібліотек, дитячих, технічних. Тут знайшли відбиття деякі відмінності в систематизації документів, організації СК в українських бібліотеках, наприклад, щодо національної історії літератури, мистецтва тощо. Звісно, що ця методика не суперечила загальносоюзній, але в московському виданні не розглядалась.

Майже одночасно з названими посібниками вийшла друком оригінальна праця «Предметний каталог. Система каталогів. Централізована каталогізація» [21]. Її унікальність полягала в тому, що вона вперше висвітлила у формі навчального видання складні, надто актуальні проблеми загальної та спеціальної методики предметизації документів, які тільки-но почали відроджуватися після довготривалого періоду недооцінки і забуття (з кінця 1930-х рр.). Отож і знавців, фахівців-предметизаторів у вітчизняній бібліотечній справі було зовсім обмаль. Цим можна пояснити те, чому кількість

годин, відведених на вивчення предметизації в навчальних програмах ХДК, перевершувала обсяг годин в інших вnz культури.

Публікація третього навчального посібника завершила цикл харківських видань, які доповнювали, одночасно оновлювали й поглиблювали популярний, найпоширеніший на той час в усіх бібліотечних установах підручник «Библиотечные каталоги» за редакцією З. М. Амбарцумяна [6]. Жоден бібліотечний вnz країни не спромігся створити щось подібне. Отже, цей факт реально засвідчив існування навчально-каталогознавчого напрямку в лоні харківської бібліотечної школи. Викладацький колектив кафедри бібліотечних фондів і каталогів тоді остаточно диференціювався, сформувавши дві предметні комісії: каталогознавчу і фондознавчу. Першу в 1970-ті рр. представляли А. І. Котенко, Д. А. Кумок, Т. Ф. Марченко, Е. Т. Карачинська, В. К. Удалова, В. В. Сєдих, Г. В. Горбачова, Г. П. Терентьева. Саме вони зробили вагомий внесок у розвиток каталогізації та каталогознавства в Україні в останній чверті ХХ ст.

Частина з них — представники старшого покоління — продовжували успішно готувати нові навчальні посібники, які б стали доповненням до нового видання підручника з бібліотечних каталогів за редакцією Г. І. Чижкової [5]. Маючи серйозний досвід роботи зі створення навчальних матеріалів, Д. А. Кумок, Т. Ф. Марченко, Е. Т. Карачинська, В. К. Удалова спочатку представляли студентській, викладацькій, бібліотечній громадськості посібник «Систематизация произведений печати. Систематический каталог» [26]. На відміну від свого попередника [5], цей посібник розкривав загальну і спеціальну методику систематизації документів за системою ББК, яка тільки-но почала впроваджуватися в бібліотечно-інформаційну практику.

В його підготовці використано досвід роботи вітчизняних бібліотек з упровадження ББК, організації систематичних каталогів, а також ідеї, зміст і структура спецкурсу з ББК, який студентам-старшокурсникам викладав у той час Є. П. Тамм. Не дивно, що цей навчальний посібник використовували українські книгозбірні для переведення власних бібліотек на систему ББК.

У 1977 р. вийшов друком навчальний посібник «Фонды и каталоги непечатных и аудиовизуальных материалов в библиотеках» [32]. На відміну від попередніх, він написаний у творчій співдружності представників двох предметних комісій: каталогознавства — у складі А. І. Котенка, Д. А. Кумок та фондознавства — Є. П. Тамма, В. А. Мільман. Питання, які в ньому розглядалися, на той час набули актуальності і відповідної значущості. А об'єднання в одну цілісність проблем комплектування фондів та їх каталогізації ще раз засвідчило й підтвердило неподільний зв'язок цих процесів. Цікаво, що на початку ХХ ст. російський філософ і феноменальний бібліотекар М. Федоров бібліотекою називав фонд, відображений у каталогах.

Інформаційні ресурси, якими першочергово послуговувалися такі канали соціальних комунікацій, як радіо, телебачення — КФФД (або АВМ) — почало масово надходити до бібліотек. Вони їх замовляли, комплектували ними фонди, відображали в системі каталогів і картотек, але ще багато тех-

нологічних тонкощів роботи з ними вирішувались неоднозначно, недостатнім був досвід роботи з ними. Отже, автори посібника глибоко вивчили проблему, проаналізували наукові, емпіричні публікації, дослідили досвід роботи з КФФД бібліотек різних типів і видів, зокрема міських харківських книгозбірень, звідки він поширювався не тільки в Україні, але й інших союзних республіках. Так, загальновідомим є внесок у цей рух харківського бібліотекаря, кандидата педагогічних наук Б. А. Бергера. Накопичивши значний матеріал, наші автори його успішно узагальнили, доповнивши власними теоретичними положеннями та рекомендаціями.

У результаті в ньому лаконічно, емно розглянуті такі питання: сутність АВМ, терміносистема об'єкта, особливості комплектування, організації, наукової обробки та спеціальних каталогів і картотек. Частина накладу надійшла до бібліотек, де книжка слугувала впродовж тривалих років практичним посібником.

Один із найяскравіших навчальних посібників 1980-х рр. — «Предметизація произведений печати. Предметный каталог» (Х., 1987) [11] — повністю присвячений предметній каталогізації, що викладалась у світлі системного підходу до організації предметних каталогів. Його, по суті, відновила на початку 1970-х рр. С. К. Віленська, скориставшись досягненнями теорії систем на той час, а харківські науковці напрочуд успішно втілили його в навчальний матеріал.

В результаті загальна і спеціальна методика предметизації документів у посібнику вигідно відрізняється від тієї, що розкрита у виданні 1974 р. Більше того, вона і нині зберігає своє значення й використовується в бібліотечній каталогізації. Йдеться про необхідність формування предметної рубрики відповідно до системи предметних комплексів, заздалегідь створених до конкретного предметного каталогу. А окремий розділ посібника розглядає такий каталог як складно утворену систему, яка спрощує та поліпшує пошукові можливості каталогу.

Подібного видання не існувало на радянському просторі, про що відверто написав у своїй рецензії на нього відомий вчений Е. Р. Сукіасян. Вихід друком цінного навчального посібника засвідчив про неординарну подію в харківській каталогознавчій школі — виникнення науково-творчого дуету Е. Т. Карачинська та В. К. Удалова. Результат їхньої плідної співпраці — принципово нові, високого ґатунку навчальні видання, якими може пишатися будь-яка професійна школа.

У 1992 р. Е. Т. Карачинська та В. К. Удалова завершили роботу над навчальним посібником для училищ культури «Бібліотечні каталоги» [10]. Крім традиційних знань з каталогізації, він містив нові на той час правила складання бібліографічних документів, відбивав принципові зміни і доповнення до ББК, зумовлені геополітичними й ідеологічними зрушеннями в колишньому СРСР. Його чекали у навчальних закладах та бібліотеках незалежної України.

Навіть сьогодні він не втратив свого значення не тільки в училищах і коледжах, але й в академіях та університетах. Так, студенти вивчають спеціальну методичку систематизації документів за системою ББК, оскільки в

сучасних підручниках вона відсутня, а розділи присвячені предметизації документів, організації традиційних алфавітних та систематичних каталогів, майже не застаріли, потребують лише незначного корегування. Така довготривала змістова цінність виявляє себе лише в найкращіших виданнях.

Наснага творчого дуету набула втілення в принципово новому, знову першому на пострадянському просторі підручнику «Аналітико-синтетична обробка документів», де до тандема Е. Т. Карачинська, В. К. Удалова приєдналися колеги із суміжних кафедр ХДАК Е. А. Медведєва та Л. Г. Хромченко, які забезпечили в ньому два розділи «Анотування документів» і «Реферування документів» [1]. Новизна підручника полягала в тому, що він вперше об'єднав в одну навчальну дисципліну всі процеси аналітико-синтетичної обробки документів, частина з яких традиційно викладалась у навчальному курсі «Бібліотечні каталоги» (складання бібліографічного опису, систематизація і предметизація документів), а інша — у бібліографічних (анотування та реферування).

Отже, в новому підручнику «Аналітико-синтетична обробка документів» на спільній сутнісній основі були об'єднані такі процеси, як складання опису, систематизація, предметизація, анотування і реферування документів. Поза об'єктами цілком обґрунтовано опинились процеси складання оглядів, науковий переклад. Названі види обробки документів, крім останніх, базуються на процесах семантичного і лексичного згортання інформації, що містяться в первинних документах, з метою складання вторинного документа — бібліографічного запису на окремий об'єкт. Причому для складання записів використовуються такі логічні операції, як аналіз та синтез (звідси й назва — аналітико-синтетична обробка документа).

Завдання перед творчим дуєтом було непростим: усі види обробки документів потрібно було розглядати в певному абстрактному полі як наскрізні процеси, незважаючи на мету їх здійснення: каталогізування, бібліографування, складання оглядів тощо. Тільки високий професіоналізм, солідний педагогічний досвід творчого колективу дозволили успішно завершити ексклюзивний проект — вихід друком підручника. Згодом на його основі опублікований інший, більш масштабний — підручник «Наукова обробка документів» [20]. Звісно, що аналітико-синтетична або наукова обробка не є суто каталогознавчою проблемою, про яку йдеться в статті, але каталогознавці зробили найвагоміший внесок у її вирішення.

З 1977 р. до початку 2000-х рр. на радянському, пострадянському просторі не надруковано жодного підручника з бібліотечних каталогів для виз, отже, українські студенти були змушені навчатися за посібником для училищ культури, про який шлося [10]. Підручник 1977 р. під редакцією Г. І. Чижкової — один із найкращих. На момент його виходу друком він відбивав сучасні на той час стан теорії, історії та практики бібліотечної каталогізації. Його авторами були найавторитетніші вчені та педагоги: Г. Г. Фірсов, Е. В. Марченко, С. Е. Шамуріна, Г. І. Чижкова. Але й час невблаганний, більше ніж за чверть століття він застарів. Отже, бібліотечна освіта потребувала нового підручника.

Сталі традиції, сформовані на кафедрі бібліотечних фондів і каталогів, кваліфіковані кадри, багатий досвід з написання підручників і посібників,

власне бачення стану та розвитку феномену «каталог» зумовили його написання викладачами-каталогознавцями кафедри: В. В. Сєдихом, В. К. Удаловою, Г. П. Терентьевою. Кожен з них на той час мав солідний науковий, викладацький досвід, а В. К. Удалова вже була відомим автором і педагогом-методистом-новатором.

Навчальний посібник «Бібліотечні каталоги як інформаційні системи» (Х., 2003) [22] суттєво відрізнявся від своїх попередників, хоча ґрунтувався на сталих знаннях, уміннях, навичках, притаманних бібліотекарям-каталогізаторам.

По-перше, в ньому вперше ґрунтовно розглядалися каталоги як ІПС, що відповідає їх сучасному баченню; по-друге, з нього вилучені теми, присвячені аналітико-синтетичній обробці документів як такі, що є спільними для будь-якого бібліографічного опрацювання документів; по-третє, в ньому розглядалися проблеми, які не висвітлювалися в навчальних виданнях: історія бібліотечної каталогізації в Україні, конверсія каталогів, електронні каталоги, управління бібліотечними каталогами. Водночас традиційні теми про окремі каталоги, їх систему, про зведені каталоги розглядалися по-новому в контексті сучасної методології. Саме так викладаються теми про предметні каталоги, систему каталогів і картотек бібліотеки тощо.

Навчальний посібник дістав багато позитивних відгуків, зокрема від Г. І. Чижкової. Нині ним користуються не тільки студенти бібліотечних факультетів, але й коледжів та училищ культури.

Дотичним до каталогознавства є підручник «Наукова обробка документів», авторами якого є В. К. Удалова та Н. М. Кушнарєнко. Серед інших тільки він один витримав 4-е видання, мав найбільше схвалених відгуків. Нині ним користуються всі навчальні заклади України, здійснюють підготовку фахівців для соціодокументальної сфери.

Як зазначено вище, його концепція формувалася в середині 1990-х рр. й була вперше реалізована в підручнику «Аналітико-синтетична обробка документів» (1996), яка не вичерпала себе й сьогодні. Але він мав незначний наклад, потреби на нього не були задоволені. На відміну від свого попередника, в підручнику «Наукова обробка документів» відновлені, актуалізовані всі наявні розділи, доповнено новим «Основні інформаційні продукти наукової обробки документів». Нині він знаний не тільки в Україні, але й на всьому пострадянському просторі, про що засвідчують схвальні відгуки.

Майже одночасно з 4-м виданням підручника «Наукова обробка документів» вийшов друком московський підручник «Аналітико-синтетическая переработка информации» [8]. На наш погляд, російське видання має практичну спрямованість, у той час як українське відповідає всім вимогам навчальних видань для ВНЗ, тобто в ньому органічно поєднані теорія, історія та технології. Але порівняльний аналіз двох підручників — це матеріал для окремої статті.

Останнім навчальним посібником, який відбиває проблеми каталогізації, є «Документні класифікаційні системи» (Х., 2005), написаний В. В. Сєдих [23]. Головним чином у ньому набули висвітлення проблеми систематизації документів за двома популярними системами ББК та УДК.

Поки що він залишається єдиним, де міститься сучасна спеціальна методика систематизації документів. Його особливістю є те, що методика індексування, яка тут розглядається, є наскрізною, тобто незалежною від мети використання. Його можна вважати таким, що доповнює підручник «Наукова обробка документів».

Безсумнівно, що стрімкий розвиток харківської каталогознавчої школи зумовлений заснуванням у місті бібліотечного вчз, зокрема існуванням у його складі спеціальної кафедри бібліотечних фондів та каталогів, яка нині трансформувалася в кафедру документознавства та книгознавства. Викладачі різних поколінь одночасно з педагогічною діяльністю постійно досліджували актуальні проблеми каталогознавства та каталогізації. В результаті жодний інший український вчз подібного профілю не має таких здобутків. Зауважимо, що немає такої значущої проблеми, яку б не вивчали харківські педагоги, інакше вони б не змогли створити оригінальну систему вищеназваних навчальних посібників, в яких відбивалися їхні власні надбання і бачення каталогознавчих процесів.

Нині активність харківських каталогознавців не зменшується, а їхня чисельність поступово збільшується завдяки практикуючим бібліотекарям-каталогізаторам — випускникам ХДАК. Вони разом опановують нові феномени: каталоги як ІПС, електронні каталоги, корпоративна каталогізація та проблеми, які їх супроводжують. А оскільки харківська школа вже має багату історію і дослідники не обмежені в методологічних підходах, то створені надто сприятливі умови щодо вивчення минулого бібліотечної каталогізації в регіоні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналітико-синтетична обробка документів : підручник / Е. Т. Карачинська, Є. А. Медведєва, В. К. Удалова, А. Г. Хромченко; за заг. ред. В. К. Удалової; ХДАК. — Х., 1996. — 258 с.
2. Ашукін А. А. Бібліотечні каталоги : метод. вказівки для студ. заоч. відня з курсу «Бібл. Фонди і каталоги» / ХДБІ. — Х., 1959–1961. Вип. 1. Алфавітний каталог. — 1959. — 31 с. Вип. 2. Класифікація творів друку. Систематичний каталог. — 1961. — 55 с. Вип. 3. Предметний каталог. — 1961. — 20 с.
3. Бандилко Л. Вагомих внесок у вітчизняне каталогознавство / Л. Бандилко, Г. Швецова-Водка // Бібл. Планета. — 2005. — № 1. — С. 25.
4. Березюк Н. Василь Якович Джуньковський — перший каталогознавець в Україні / Н. Березюк, В. Сєдих // Вісн. Кн. палати. — 2009. — № 3. — С. 19–22.
5. Библиотечные каталоги : учебник / Г. Г. Фирсов, Г. И. Чижкова, Э. В. Марченко, С. Е. Шамурин, А. И. Сазонова; под ред. Г. И. Чижковой. — 2 изд., перераб. и доп. — М. : Книга, 1977. — 303 с.
6. Библиотечные каталоги : учебник / З. Н. Амбарцумян, Р. С. Гиляревский, Г. Г. Фирсов, А. Я. Кушуль, С. Е. Шамурин, Ю. И. Диковская, Э. В. Марченко, Г. И. Чижкова; за ред. З. Н. Амбарцумяна. — М. : Просвещение, 1967. — 328 с.
7. Єдині правила опису творів друку і організації алфавітного каталога для невеликих бібліотек : пер. з 2-го рос. вид. з доп. для 6-к України. — Х. : Ред.-вид. відділ Кн. палати УРСР, 1972. — 336 с.

8. Зунарова А. Б. Аналитико-синтетическая переработка информации : учебник / А. Б. Зунарова, Т. А. Зайцева. — М. : ФАИР, 2007. — 400 с. — (Специальный издательский проект для библиотек).
9. Карачинская Э. Т. Курс каталогизации в условиях интеграции специальных дисциплин / Э. Т. Карачинская, В. В. Седых, В. К. Удалова // Развитие библиотечного образования в России : межвуз. сб. науч. тр. — М., 1994. — С. 86–94.
10. Карачинская Э. Т. Предметизация произведений печати. Предметный каталог : учеб. пособие / Э. Т. Карачинская, В. К. Удалова; ХГИК. — Х., 1987. — 88 с.
11. Карачинська Е. Т. Бібліотечні каталоги : навч. посібник / Е. Т. Карачинська, В. К. Удалова. — Х. : Основа, 1992. — 160 с.
12. Класифікація творів друку : учбовий посібник / Карачинська Е. Т., Котенко А. І., Кумок Д. А., Марченко Т. Ф., Тамм Е. П. — Х., ХДІК, 1973.
13. Классификация произведений печати в детских библиотеках : конспект лекций по курсу «Библиотечные фонды и каталоги» для студентов ин-тов культуры / сост. Д. А. Кумок; ХГИК. — Х., 1965. — 28 с.
14. Корнейчик І. І. Історія української бібліографії. Дожовтневий період : (нарис) / І. І. Корнейчик. — Х. : Кн. палата УРСР. — 373 с.
15. Котенко А. І. Бібліотечні каталоги (Опис творів друку. Алфавітний каталог) : учбовий посібник / А. І. Котенко, Т. Ф. Марченко; ХДІК. — Х., 1973. — 111 с.
16. Котенко А. І. Опис друкованих видань : метод. вказівки для студ.-заочників з курсу «Бібл. фонди і каталоги» / уклад. А. І. Котенко. — Х., 1961. — 83 с.
17. Котенко А. І. Опис творів друку : лекції для студ.-заочників з курсу «Бібл. фонди і каталоги» / А. І. Котенко. — 2-е вид. — Х., 1968–1970. Вип. 1. — 1968. — 50 с. Вип. 2. — 1970. — 44 с.
18. Котенко А. І. Розвиток книгопису в Українській РСР (1921–1927) / А. І. Котенко, Е. Т. Карачинська // Бібліотекознавство і бібліогр. — Х., 1978. — Вип. 18. — С. 55–61.
19. Котенко А. І. Розвиток книгопису в Українській РСР (1928–1941) / А. І. Котенко, Е. Т. Карачинська // Бібліотекознавство і бібліогр. — Х., 1982. — Вип. 22. — С. 78–76.
20. Кушнаренко Н. М. Наукова обробка документів : підручник / Н. М. Кушнаренко, В. К. Удалова. — 4-е вид. перероб. і доп. — К., 2006. — 334 с.
21. Предметний каталог. Система каталогів. Централізована каталогізація : учбовий посібник / Карачинська Е. Т., Котенко А. І., Кумок Д. А., Марченко Т. Ф., Мільман В. А., Тамм Е. П., Удалова В. К.; за заг. ред. Е. П. Тамма. — Х., 1975. — 137 с.
22. Седых В. В. Каталоги и картотеки централизованной библиотечной системы : свойства, структура, пути совершенствования : автореф. дис... канд. пед. наук / В. В. Седых; МГИК. — М., 1987. — 16 с.
23. Седых В. В. Документні класифікаційні системи : конспект фондових лекцій / В. В. Седых; ХДАК. — Х., 2005. — 65 с.
24. Седых В. В. Проблеми історії бібліотечної каталогізації у науковій спадщині І. І. Корнейчика : на прикладі монографії «Історія української бібліографії» / В. В. Седых // Бібліографічні студії пам'яті українського бібліографа Ігоря Корнейчика, 20 жовт. 2004 р. / ХДНБ ім. В. Г. Короленка. — Х., 2004. — С. 16–20.

25. Седих В. В. *Бібліотечні каталоги як інформаційно-пошукові системи : навч. посібник* / В. В. Седих, Г. П. Терентьева, В. К. Удалова; наук. ред. Кушнаренко Н. М. — Х. : ХДАК, 2003. — 192 с.
26. *Систематизация произведений печати. Систематический каталог : учеб. пособие* / В. К. Удалова, Э. Т. Карачинская, Д. А. Кумок, Т. Ф. Марченко. — Х. : Ин-т культуры, 1982. — 96 с.
27. Терентьева Г. П. *Унификация системы каталогов и картотек областных юношеских библиотек : автореф. дис... канд. пед. наук* / Г. П. Терентьева; ЛГИК. — Л., 1985. — 16 с.
28. Удалова В. К. *Відображення в систематичних каталогах УРСР літератури з історії республіки* / В. К. Удалова // *Бібліотекознавство і бібліогр.* — Х., 1976. — Вип. 16. — С. 64–71.
29. Удалова В. К. *Загальні принципи відображення національних відносин у бібліотечно-бібліографічній класифікації* / В. К. Удалова // *Бібліотекознавство і бібліогр.* — Х., 1979. — Вип. 19. — С. 74–81.
30. Удалова В. К. *Отражение национального аспекта социальной жизни в библиотечно-библиографической классификации (на опыте внедрения ББК в библиотеках Украинской ССР) : автореф. дис... канд. пед. наук* / В. К. Удалова. — М., МГИК. 1978. — 21 с.
31. Удалова В. К. *Система каталогів : лекції з курсу «Бібліотечні каталоги* / В. К. Удалова, В. В. Седих; ХДАК. — Х., 1992. — 29 с.
32. *Фонды и каталоги непечатных и аудиовизуальных материалов в библиотеках : учеб. пособие* / Котенко А. И., Кумок Д. А., Мильман В. А., Тамм Е. П. — Х., 1977. — 87 с. — *Библіогр.* : С. 84–86.
33. Швецова-Водка Г. М. *Наукове опрацювання документів : освітній вимір* / Г. М. Швецова-Водка // *Вісн. Кн. палати.* — 2004. — № 11. — С. 11–13. — *Рец. на кн. : Наукова обробка документів : підручник* / Н. М. Кушнаренко, В. К. Удалова. — 2-е вид., виправл. і доповн. — К. : Знання, 2004. — 331 с.

Надійшла для редколегії 06.10.2011 р.

УДК 01(073)

Є. М. ТОДОРОВА

ХАРКІВСЬКА БІБЛІОГРАФОЗНАВЧА ШКОЛА: ВНЕСОК У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВА

Аналізується історія становлення і розвитку Харківської бібліографознавчої школи, її роль у формуванні українського бібліографознавства як науки.

Ключові слова: Харківська бібліографознавча школа, історія українського бібліографознавства, основні напрями бібліографічної науки.

Анализируется история становления развития Харьковской библиографоведческой школы, её роль в формировании украинского библиографоведения как науки.

Ключевые слова: Харьковская библиографоведческая школа, её роль в формировании украинского библиографоведения как науки.